

Oswaldo Cariola
Bemærkninger om Jacques Lacans sofisme.
Den logiske tid eller subjektet som uafgørelig hypotese.
Januar 2021

Der er i hvert fald fire vinkler ad hvilke « den logiske tid »'s status kan overvejes:

- 1) ud fra dens placering i samlingen (overgang eller passage til nye formuleringer, re-vurdering af Freuds psykoanalyse m.m.)
- 2) på baggrund af Lacans udarbejdelser indtil da (som 'rammesættelse' af Spejlstadiet fx)
- 3) som en måde at forstå 'det symbolske' på (dvs. fremadskridende og som andet end blot '*a linguistic turn*').
- 4) som grundlag for en ny begribelse af psykoanalysen (hvor det ubevidstes 'tidslighed' anskues som et alment topologisk).

Jeg vil i det følgende fremlægge nogle betragtninger derom.

Tekstens placering i samlingen.

'Den logiske tid' bryder med den mere eller mindre kronologiske rækkefølge som sektionen II i *Écrits*, der samler tekster fra 1936 til 1950, anvender.

Grundproblematikken i den periode udgøres utvetydigt af 'spejlstadiet', som studeres i forskellige sammenhænge i noget der ligner et forsøg på at få etableret en almenpsykologi. Spejlstadiet studeres således både inden for en etologisk kontekst hos dyr og anskueliggøres hos mennesker i forbindelse med fænomener som jalousi, aggressivitet, kriminalitet, etc.

Lacan prøver på denne måde at redegøre for den *identifikatoriske procedure* som 'jeg-funktionen' synes at afhænge af.

Hovedspørgsmålet på det tidspunkt vedrører arten af den forhastelse (*la hâte*) der fører menneskebarnet fra en (*organisk*) uformåen som følge af en for tidlig fødsel, til en (*virtuelt*) sammenhængende oplevelse. Spejlstadiet giver adgang til en oplevelse af anticipatorisk enhed, som på den ene side medfører en klar jubulatorisk tilfredshed, men som, på den anden side, også indfører en fremmedgørende tilstand som kan være ganske fatal hvis den ikke opvejes af en 'mekanisme' der fører subjektet væk fra den umiddelbare fascination.

Det er denne mekanisme Lacan er ude efter at få kortlagt ud fra spørgsmålet: Og hvad sætter rammen for den formatering som spejlstadiet selv er?

Man forstår godt at Lacan lader teksten fra 1946, *Propos sur la causalité psychique*, afslutte Sektion II, fordi den sammenfatter ganske godt hans hovedinteresser i 30'erne og 40'erne. Den sammenfatter udmærket de blindgyder han på daværende tidspunkt stod overfor

- fra de allerførste spørgsmål som mødet med Aimée konfronterer ham med (det resumé af tilfældet han giver på siderne 160-170, er simpelthen fremragende),

- over galskabens uvægerlige forbindelse til sandhedsproblematikken (som gør, at den ikke kan reduceres til et spørgsmål om fejlgreb — se siderne 154, 161, 166, 176, etc.), og
- frem til præsentationen af 'identifikationen' som "selveste den psykiske kausalitet" (side 188: *la causalité psychique même: l'identification*), med 'transitivisme' (side 180) og *imago*en (side 188 og frem) som grundbegreber.

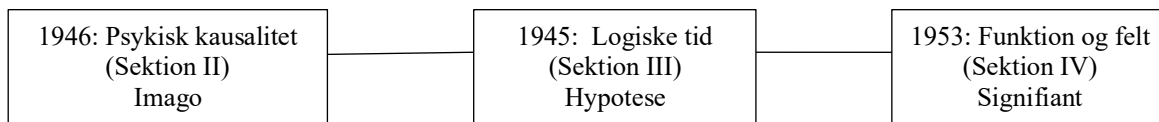
Begrænsningerne ved denne konstruktion er da tydelige nok (også for Lacan selv vil jeg mene): for *imago*et mobiliserer i sig selv en for subjektet grundlæggende fremmedgørelse fordi dets indbyggede transitivisme fungerer som "*matrice de l'Urbild du moi*".

Sidste del af den nævnte artikel bruges derfor til at sammentænke Spejlstadiet med Ødipuskomplekset i et forsøg på at give identifikationen et andet grundlag end den anførte transitivisme. Men selv om det påpeges at Ødipus afslutter en psykologisk cyklus (side 184) og er ansvarlig for virkelighedsfølelsen (side 183), forbliver denne bestræbelse uforløst.

Det interessante er her, at selv om man anvender de kategorier Lacan på systematisk vis indfører i begyndelsen af 50'erne (f.eks. ved at sige at mens *imago*ets tilgang til identifikationen er overvejende af 'imaginær' art, mens Ødipus snarere vedrører et 'symbolsk' aspekt), forbliver sammenkoblingen forceret. Hans « tilbage til Freud »-projekt begrundes akkurat ved denne vanskelighed.

Der skulle dog gå nogle år endnu før problemet løses i en *Aufhebung* som til gengæld formulerer problemstillingen på en helt anden måde. Derom (dvs. om « Subjektets subversion », fra 1960) til sin tid.

For her er det **overgangen fra 'den psykiske kausalitet' (1946) til 'Funktion og felt' (1953)** der interesserer os, fordi den belyser den strategiske plads teksten om den logiske tid har i denne udvikling. Lad os fastholde dette i al dets spatialitet på denne måde ('Sektionerne' henviser til *Écrits*'s opdeling, de termer jeg angiver nederst, resumerer hvad der er på spil ved hver af disse momenter):

så vi kan se hvordan Lacan præsenterer os for sin tekstlige produktion på det tidspunkt.

Sektion III skal på en måde forklare os (eller i hvert fald give os nogle midler til at begribe) hvordan det overhovedet har været muligt at gå fra II til IV.

Fra en problematik der har 'personligheden' (og paranoiaen) som omdrejningspunkt til en anden (som dog formår at subsumere den første) som nu giver forrang til 'subjektet' og 'ønsket'.

Begreberne *imago* og *signifiant* angiver på glimrende vis det skred, som dermed kom i stand. Lacan forlader nemlig *imago*-spørgsmålet ved at lade de problematikker som denne term angiver, reformuleres af den nye konceptualisering som indføringen af *signifiant*-begrebet i psykoanalysen bringer med sig.

Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse, denne mægtige 'rapport' som Lacan producerer til den psykoanalytiske kongres der fandt sted i Rom den 26.-27.

september 1953 under de dramatiske omstændigheder vi allerede kender, er sandt at sige ganske uforståelig hvis man blot har teksterne fra sektion II at orientere sig med. Selv med kendskabet til dem fra sektion III er fortsat vanskeligt umiddelbart at forstå hvad der er sket. Men en nærmere læsning af 'den logiske tid' samt kendskab til dens kontekst giver dog tilstrækkelig baggrund til at anskue hvorfor Lacan henviser til netop denne tekst hele vejen igennem i sin undervisning og anser dens overvejelser som rettesnor for sine bestræbelser¹ (de fleste af hans elever fik først kendskab til teksten i og med *Écrits*'s udgivelse i 1966, hvorfor de simpelthen ikke vidste hvad Lacan refererede til inden da).

For hvad handler 'den logiske tid' om? Til syvende og sidst om at identifikation IKKE er et psykologisk foretagende. Noget som han for så vidt allerede har sagt i 'den psykiske kausalitet' idet han dér definerer identifikationen som *un phénomène irréductible* (side 188), men på en måde som stadig lader *imagoet* være dens forløsning. Teksten om den logiske tid gør dette psykologiserende moment, som fastholder identifikationen i et formodet sammenspil mellem logik og psykologi, unødvendigt. Til gengæld åbner den op for en diskussion af en logisk relation hvis afgørelse ikke kan bestemmes (derfor taler Lacan om 'en ny sofisme') medmindre der inddrages forhold (*une assertion subjective*, kalder han det (side 207)) som standardlogikken ikke kan eller vil annamme. Sagt med andre ord: på baggrund af hypotesen om det ubevidste² griber Lacan ind i en diskussion om forbindelsen mellem modal- og prædikativ logik som vil være underliggende i hele hans intellektuelle produktion.

'Den logiske tid' i dens kontekst

For at placere sådanne overvejelser må vi indskrive « *Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée* » i dens kontekst, dvs. de omstændigheder under hvilke den blev skrevet. For at gøre det må vi inddrage to andre tekster fra samtiden som ikke fremgår i *Écrits* men som vi ved findes: nemlig « *Le nombre treize et la forme logique de la suspicion* »³ og « *La psychiatrie anglaise et la guerre* »⁴.

Altså:

¹ I den forbindelse er det meget vigtigt at huske på, at Lacans undersøgelser ud i logikken ligger forud for hans læsning af Claude Levi-Strauss og hans interesse for bl.a. Roman Jakobsens lingvistik. Det er fra 'den logiske tid' han studerer dem og uagtet den respekt han udviste for deres værker, var det også ud fra den pågældende logik at han afviger fra deres konklusioner. Se i den forbindelse udvekslingen med Julia Kristeva den 17. maj 1977, som er ganske oplysende derom.

² For så vidt det er det sted Lacan har sit perspektiv fra, men vel at mærke uden at psykoanalysen anvendes til at 'forklare' noget — han nævner det faktisk kun *en passant* (side 212) og blot som et af de steder hvor overvejelserne om den logiske tid vil kunne finde anvendelse.

³ Publiceret i *Cahiers d'art* i 1946 (findes nu i *Autres Écrits*, 2001, sider 85-97).

⁴ Publiceret i *L'Évolution psychiatrique* i 1947 (nu i *Autres écrits*, sider 101-120).

Alle disse tekster forholder sig faktisk til identifikationsspørgsmålet og er påvirket af begivenhederne omkring WW2. Selv om de publiceres på forskellige tidspunkter ved vi at de hører sammen.

'Nummer tretten' skrives før 'Den logiske tid' og 'Engelsk psykiatri' tager udgangspunkt i et studieophold i London som Lacan foretager i 1945. Det siger sig selv at 'den logiske tid' er noget han har overvejet i noget tid (Lacan var rystet efter at havde set 'herrefolkets massevandviid ved olympiaden i 1936 i Berlin⁵), hvor spørgsmålet om det kollektive var ad forskellige veje blevet presserende for ham).

Derfor må vi starte denne korte omtale med den sidstnævnte tekst, fordi den understreger alle de spørgsmål som de to andre forholder sig til på en ganske konkret måde.

Den engelske psykiatri.

I de fem uger Lacan opholder sig i London besøger han forskellige behandlingssteder som beskæftiger sig med neurotiske tilstande samt krigstraumer. Han interesserer sig bl.a. for Wilfred R. Bions erfaringer med små patientgrupper som under krigen blev i stand til at samarbejde omkring konkrete opgaver under forudsætning af at der ikke var nogen leder.

Situationen i England var den, at krigen krævede at alt mandskab skulle mobiliseres. Det gjaldt både mænd og kvinder, men også de traumatiserede soldater som samledes på de psykiatriske militærhospitaller. Der krævedes en total mobilisering, uden at nogen udelukkedes. Opgaven bestod i at gøre kampdygtig og anvendelig en gruppe mennesker som var absolut krigstrætte, udisciplinerede og slet ikke tilbøjelige til at indgå i nogen form for samarbejde baseret på en hierarkisk organisering.

Lacan er voldsomt interesseret i problematikken. Han roser måden hvorpå de engelske psykiatere løser deres job ved hjælp af meget få midler og en opfindsomhed som han finder bemærkelsesværdig.

Det nye som W.R. Bion og John Rickman opdager og gør gældende (og meddeler i en serie af artikler der starter med deres *Intra-group tensions in therapy : their study as the task of the group* publiceret i The Lancet i 1943 og som Lacan lovpriser vidt og bredt) er den omstændighed at, til forskel fra Freuds observation (i *Massepsykologi og Jeg-analyse*) om at den enkeltes identitet i krigssituationen spænder imellem på den ene side fjenden og på den anden siden lederen, så befinder 'neurotikerens' sig i en helt anden situation: hun eller han stritter sådan set imod begge dele.

De 'engelske psykiatere' opdager da at ud over den lodrette (hierarkiske) akse der synes at understøtte identifikationen, må man også tage højde for en vandret identifikationsform der går på tværs af deltagerne og som bestemt kan bruges (det beviser de jo med deres indsats) hvis man bare giver plads dertil.

Bion & Co undersøger dette ud fra en tese som, sagt med Lacans umiskendelige prosa, kan formuleres således: « *si l'on peut dire que le névrosé est égocentrique et a horreur de tout effort pour coopérer, c'est peut-être parce qu'il est rarement placé dans un milieu ou tout membre soit sur le même pied que lui en ce qui concerne les rapports avec son*

⁵ Hvor han i øvrigt var taget hen efter at være blevet afbrudt i sin tale til den psykoanalytiske kongres i Marienbad.

semblable. » (*Autres écrits*, side 111; hvilket mere jævnt kan omskrives således: at neurotikeren sætter sig i opposition til alt og alle er måske bare udtryk for at vedkommende ikke befinder sig iblandt ligemænd).

Der er dog en forskel i perspektivet med hensyn til bedømmelsen af denne iagttagelse. For mens Bion især ser disse grupper som en terapeutisk foranstaltning hvor deltagerne løser de opgaver de giver sig, med udgangspunkt i en anerkendelse af hinandens forskellighed, giver Lacan sig i kast med en overvejelse der rækker ud over den enkelte og søger de formale betingelser for enhver socialitet — herunder hvad man stiller op med den udelukkelse (segregation) som grupperne med nødvendighed genererer, for at opretholde deres 'sammenhængskraft'. Det interessante ved Bions og Rickmans erfaringer består netop i at vise at selv de mest udstødte kan skabe en samarbejdende socialitet. Men dertil kommer, og det er hvad der gør det største indtryk hos Lacan, at 'de engelske psykiatere' formår tillige at tænke den psykoanalytiske teori hinsides en løs psykologisering: for eksempel når de i deres samtale med Lacan giver udtryk for (*Autres Écrits*, side 107) at for dem at se er Ødipuskomplekset en sag der må anskues på linje med *trelegemeproblemet* inden for fysikken.

Hvorom alting er: to forhold må i denne forbindelse understreges.

1) at Lacan søger allerede på det tidspunkt ganske eksplicit at videreføre Freuds tanke om at social- og individualpsykologien er to sider af samme sag og at opgaven derfor består i at afklare hvordan identifikationsspørgsmålet flettes ind i overjægsproblematikken, for så vidt denne (ifølge Freud) er arvtager af Ødipuskompleksets undergang; og

2) at disse spørgsmål hidrører et logisk problem, forstået på den måde at de daværende kendte logiske undersøgelser åbenbart mangler netop en redegørelse for sådanne forhold, hvorfor et studie derom ville være kærkommet.

Over for Freuds vertikale identifikation og Bions horisontale identifikation (over for en problematik der opererer med 'klasser' og 'mængder', kan man måske sige i logiske termer) søger Lacan en anden type (identifikations-) procedure som indfører sine egen betingelser uden at udelukke (hvilket er afgørende) de to andre. Problematikkerne vedrørende forskellene mellem individet / subjekt, gruppe / det kollektive, inter-subjektivitet/den Anden, tager afsæt i disse spørgsmål.⁶

I « Den engelske psykiatri og krigen » rejser Lacan altså spørgsmålet om hvad det er der sker i relationen individerne imellem når de befinder sig i en flok og når de indgår i en kollektivitet, dvs. i to typer grupperinger som benytter sig af identifikationen på forskellig vis: den ene med udgangspunkt i fremhævelsen af en radikal forskel (og dermed systematisk segregation — husk at vi befinder os lige efter krigen⁷), mens den anden underkaster forskellighederne anerkendelsen af en fælles hjælpeløshed (opgaven kan ikke løses alene).

⁶ Lad os her tilføje som en sidebemærkning, at Lacan bringer disse problemer helt ind i den psykoanalytiske syssel både i teorien og i praksis. Karteltanken er eksempelvis afgjort inspireret af sådanne overvejelser. Kartellet skal nemlig mindre tænkes som en mafiosgruppering end som et *ad hoc* fælleskab som samles til at løse et specifikt opgave (den gruppe der blev dannet omkring den enkelte duellant for at tage sig af de forskellige forhold der opstod omkring denne ædle praksis, kaldtes *Cartel*).

⁷ Teksten er også en voldsom kritik af den franske psykiatri og det franske samfund, for mens i England alle kræfter uanset herkomst samledes, gik Frankrig ind på segregationspolitikken.

Trettentallet.

« *Le nombre treize et la forme logique de la **suspicion*** » samt « *Le temps logique et l'assertion de **certitude anticipée*** » anskuer problemet fra hver deres side (det er mig der understreger de to termer som her fremgår i 'boldt', for at fremhæve hvad der forekommer mig at være nøgleproblematikkerne).

Vi bemærker selvfølgelig straks at det for Lacan i begge tilfælde handler om et logisk problem. I det ene tilfælde en 'mistænksomhedslogik' der studeres mens det i det andet gælder om at redegøre for en logisk tidslighed (egentlig en art 'kollektiv logik') hvor det skulle være muligt at fremskaffe udsagnene fodfæste uden at udelukke andre udsagn.

Lige som 'den logiske tid' indledes « *Le nombre treize* » med en opgave: det gælder her om at udpege blandt tolv mønter den mønt som vægtmæssigt afviger fra de andre. Dette må ske ved hjælp af højst tre målinger med en vægtstang. Der oplyses i øvrigt at den pågældende mønt kan enten være tungere eller lettere end de andre.

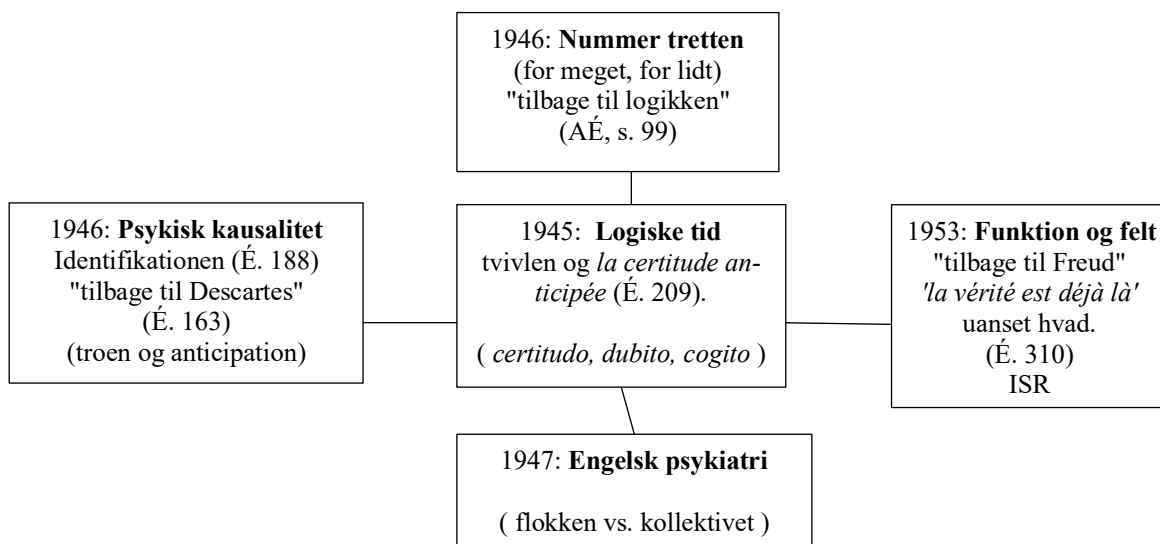
Spørgsmålet er da:

- Hvordan afgrænser man denne 'afviger' mest effektivt? og:
- Hvilke gruppedannende affekter afstedkommer dette?

Lacan efterlyser den særlige 'norm' (« ni spécifiée, ni spécifiante », som han skriver — AE., side 98), som bestræbelse ender med at mobilisere, og som mærker forholdet fra individ til individ inden for en gruppe. De problemer som dette rejser har vist sig siden at angå spørgsmål af egentlige datalogisk art. Men det interessante for os her er hvordan Lacan radikaliserer, så at sige, problemstillingen ved at vise at i den relation 'fra individ til individ' (en relation som rigtig nok under de givne betingelser kun kan bæres af mistænksomhed (*suspicion*) — Er han/hun-dér den afvigende? Er jeg den?) indgår tre logiske skanderinger som inddrager et nyt parameter (hypotesen som *certitude anticipée*).

Vi kan alt i alt sige så, som en konstatering, at Lacan undersøger fra starten af identifikationsproblematikken ud fra den antagelse at den ikke reduceres til 'identiteten', hvorfor han må studere den i en dobbelt bevægelse som inddrager, på den ene side 'spejlstadiet' og på den anden side en logisk matrice som aftegnes tydeligere og tydeligere efterhånden som Lacan får greb om den. Med isoleringen af 'signifiant-spørgsmålet' sidst i 40'erne (og dets gennembrud i begyndelsen af 50'erne — med triaden *det imaginære/det symboliske/det reelle* som grundlag), har vi grundlaget for Lacans efterfølgende « tilbage til Freud » kampagne som skulle stå på igennem det følgende årti.

Det sted vi befinder os nu kan, tror jeg, resumeres således:

Hvilket forekommer mig på udmærket vis at anskueliggøre, hvad der var på færde for Lacan på det tidspunkt.

Sektion III

Nu kan vi forholde os til hvorfor sektion III har den status i opsætningen af *Écrits* som den nu har (ved at indeholde 'Den logiske tid' (1945) og 'Indlæg om overføringen', (1950) og kun dem).

Jeg vil mene at det er fordi begge tekster behandler den samme kliniske problematik (betingelserne for en subjektiv logik) inden for to rammer (den ene vedrører en social klinik mens den anden angår en individuel klinik). Det er i hvert fald tydeligt at teksten om overføringen (der handler om Freuds 'Dora-analyse') støtter sig til den logiske tid og radikaliserer den så at sige, ved at indføre ønske-spørgsmålet deri. De tre tider som den forudgribende (efterlods forud antaget) hævde forudsætter for at kunne gøres gældende er også de skansioner som dens symbolske orden har brug for, for at kunne producere subjektet ved indføre det i ønskets lov (*la loi du désir*). Vi vil se på det når vi kommer til artiklen fra 1950, hvor Lacan insisterer på at håndteringen af overføringen sker via hvad han dér kalder analysens "dialektiske omvendinger".

Lige nu er der to forhold der må gøres opmærksom på:

- Den ene vedrører et væsentligt brud Lacan foretager i sin egen intellektuelle udvikling. For den ændring vi konstaterer dér sidst i 40'erne hviler på visse formelle og kliniske opdagelser nødvendiggør ikke kun at Lacan må forlade imago-problematikken som forankringspunktet for psykoanalysen, den medfører ligeledes et brud med et vist jungiansk efterslæb fra hans side (som kan registreres i den terminologi han anvender indtil da med hensyn til termer som 'billede', 'imago' og 'personlighedstyper', f.eks.), brud som i videreførelse omfatter et farvel til både hegellisme og fænomenologien (alt sammen doktriner som ret beset producerer psykologier med udgangspunkt i en bevidsthedslære).
Man kan ikke insistere nok på betydningen af 'tilbage til Freud'-bevægelsen som en gencentrering af overvejelserne, hvor Lacan egentlig formå at tale imod sine egne teorier, idet han opdager Freud selv. Hans kritik af freudianismen kommer med i købet så at sige.
- Den anden bemærkning i denne sammenhæng vedrører kompositionen af *Écrits*. Fordi hvis I ser på sektion VI deri (sider 739-790), da vil I se at vi dér har en lignende overgang som den sektion III byder på: to tekster (en 'klinisk' og en 'teoretisk'), hvor den første —*Jeunesse de Gide ou la lettre et le désir* (1958)— flugter med teksten om Dora i sektion III, men den anden —*Kant avec Sade* (1963)— på sin måde gør det samme med ›Den logiske tid‹ samme sted. Lacan bryder i øvrigt igen på kronologien for at skabe et antichambre til sit vældige epos *Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien* (1960), svarende til det som sektion III lavede til ›Funktion og felt‹.
På samme måde som ›Funktion og felt‹ i 1953, afslutter ›Subjektets subversion‹ en epoke og åbner for en ny (lad os sige: den afslutter « tilbage til Freud » projektet og åbner op for det som skulle munde ud, sidst i 60'erne, i formuleringerne omkring diskursbegrebet.

I alle disse udviklinger er de spørgsmål som ›Den logiske tid‹ rejser til stede og tematiseres på forskellige måder. Det gælder om at reformulere 'dialektikken' hvorfor det kommer til at handle om **logikken**, **tiden** og **topologien**.

Problemstillinger som ret beset er allerede til stede hos Lacan i og med Aimée, i 1933, for så vidt han dér spørger sig om det rum hendes vandvid lukker hende inde. Dette udtrykkes ganske eksplicit i 1935⁸, hvor der efterlyses

« un autre espace que l'espace géométrique, à savoir, opposé à l'espace clair, cadré de l'objectivité, l'*espace noir* du tâtonnement, de l'hallucination et de la musique »⁹,

undersøgelser som altså dér i 30'erne foretages inden for fænomenologiens rammer men som allerede i 40'erne bringes ind i en diskussion af logisk art.

I 50'erne studeres de videre ved hjælp af lingvistiske kategorier og i 60'erne træder topologien eksplicit til (eksplicit fordi Lacan har kendt til den langt før).¹⁰

Men hvorfor en 'sofisme'?

Den 'logiske tid' indskrives sig altså i en diskussion hvor det for Lacan drejer det sig om at give plads til subjektet i rationaliteten, ved at tage i betragtning en type hævdeelse han kalder *assertion subjective* (s. 207), som han er interesseret i at adskille fra andre hævdelser han så kalder *assertion objective* (s. 208).

At oversætte *assertion* med hævdeelse er rigtigt nok omend det driller fordi det rummer lige så vel termer som 'påstand' og deslige (på dansk kan man faktisk også sige 'assertion', men der henvises til en 'postulerende ytring', en udtalelse uden belæg; Lacan *assertion subjective* karakteriseres netop ved at have belæg om end af en overraskende art). Vi må tage os til takke med den terminologi han dér anvender, velvidende at Lacan udfolder problematikken på anden vis i det følgende.

Han har i hvert fald brug for at antage at der gives 'objektive-' og 'subjektive hævdelser' fordi han opererer med en sondring mellem hvad han kalder *évidence objective* og *évidence subjective* (s. 208), som igen diskuterer forskellen i de konfigurationer der mener at kunne nøjes med begrebsparret 'rigtig-forkert' og lade spørgsmålet om 'sand-falsk' ligge (det er hvad han introducerer for os på side 200 med forskellen mellem at tilskrive nogen noget *à faux* og gøre det *à tort*, dvs., tror jeg, imod bedre vidende eller som en fejlbedømmelse).

Diskussionen er for så vidt meget omfattende og har både filosofiske, epistemologiske og andre implikationer, men det korte af det lange er, at mens den videnskabelige tradition har løst problemet ved at afskaffet sandhedsspørgsmålet fra dens domæne (de kan nøjes med nøjagtig/unøjagtig, hvorfor en måling, for eksempel, kan nøjes med at være rigtig eller forkert og ikke behøver at levere sandhedsbeviser derom), så kan den filosofiske tradition ikke rigtigt gøre det, og derfor har den siden tidernes morgen (som i dette tilfælde ikke rækker så langt tilbage endda: 2.500 år er da en mindre klat i forhold til de millioner

⁸ I en anmeldelse af E. Minkowskis bog *Le temps vécu. Études phénoménologiques et psycho-pathologiques*, som Lacan publicerer i *Recherches philosophiques* under overskriften "Psychologie et esthétique".

⁹ Ibid (sidste i artiklen). Det siger sig selv at henvisningen til musikken i den forbindelse forekommer mig afgørende (noget jeg ikke har fundet hos Lacan siden hen, bort set fra i hans interesse i Freges 'pentagramiske' notationer.)

¹⁰ Bemærk desuden at de to sidste seminarer som Lacan holdt (i arbejdsårene 1977-78 og 1978-1979 — det sidste nåede kun til nogle få forelæsninger), havde som arbejdstitler henholdsvis "Le moment de conclure" og "Topologie et temps". Hvilket viser, hvor vigtig problemerne omkring »Den logiske tid« forekom ham.

af år menneskene har plapret) måtte hive logikken frem for at sikre sig sandfærdigheden når det drejer sig om at producere udsagn. Og det ene med det andet har logikken overvejende valgt at løse opgaven med et realistisk greb: når alt kommer til alt, er overensstemmelsens nøjagtighed det mest betryggende. Diktummet *adaequatio rei et intellectus* har derfor været overordentligt skattet.

Man kan godt forstå at perceptionen bliver ret afgørende i den forbindelse. For den befinder sig så at sige på frontlinjen mellem *rei* (verden eller sagen selv 'udenfor') og *intellectus* (de tanker eller forestillinger der befinder sig 'indenfor' som antages at forholde sig til hvad der måtte findes 'derude'). Det er perceptionen der nemlig må kautionere for at den eftertragtede *adaequatio* sker fyldest.

Problemet er bare at man ikke har nogen forsikring herfor. *Copulaen* selv har nemlig brug for en garanti der holder, hvorfor en passende målestok må fremskaffes således at sammenkoblingens nøjagtighed sker til fulde.

Bevidsthedsfilosofien er traditionelt blevet udpeget til at klare denne ulyksalige opgave (filosofien har jo sine erfaringer med at pille sofisterne af banen — mener den selv i hvert fald, hvilket i øvrigt forklarer hvorfor den til alle tider har fremstået som en snerpet seksualteori). For overvågningen af denne delikate *rapport* er både nervepirrende og udmattende. Det modernes gennembrud (med indføring af industrialisering osv.) har produceret fænomenologien og den akademiske psykologi til dette formål (vores nuværende 'kognitivisme' er blot den neo-liberale udgave af dette).

De nutidige logikker fra omkring 1900-tallet har godt kunnet se at psykologien er blot en metafysisk reminiscens af hele denne diskussion og gav sig derfor som opgave at tilbyde en rent formal indretning — en syntaks som skulle kunne løse semantikkens problem på hvad man har ment var en passende måde: nemlig ved at afskaffe den¹¹. Sandhedsværdien bliver herefter et spørgsmål om korrekte eller ukorrekte slutninger hvorfor opgaven omdefineres i det følgende til at sikre sig at der ikke begås fejlslutninger (derfor behovet for at udvikle beslutningsteorier, interessen for en præcisering af implikationen som følgeslutning og i det hele taget den monstrøse (og sterile) higen efter udarbejdelser af 'videnskabsteorier' som har karakteriseret det 20. århundrede).

Hvad Lacan peger på med sin 'logiske tid' er at problemet vedrørende sandheden afgøres ikke ved blot at rette op på fejltagelsen, at sandhedens dimension er betydeligt mere sne-dig så den sagtens kan give sig til kende i og med selve fejlen, hvorfor sofismen ikke handler om hvordan en 'fejlslutning' (som '*erreur logique*'), afsløres, rettes op på eller undgås, men om at undersøge hvordan fejlslutningerne selv er inddraget i en logik. Den logiske tid er i den forstand en opfordring til at udfolde en 'fejls logik' ('*une logique de l'erreur*'), som konstitutiv for enhver praksis der inddrager et subjekt — dvs., praktisk talt, hver og een. Lacan mener at spørgsmålet om den 'anticiperende subjektive antagelse' som dermed bringer frem må studeres, fordi den er afgørende for en forståelse af den struktur der understøtter både den subjektive og den kollektive logik. Eller bedre: fordi den viser at den kollektive og subjektive logik er en og den samme.

Den 'logiske tid' angår nemlig en modal problematik som forekommer at være forud for enhver prædikativ logik og som hverken den klassiske logik (syllogismen) eller den symbolske logik (logistikken) kan tage højde for, fordi de placerer sig i et rumligt perspektiv

¹¹ Denne 'løsning' bliver hyppigt anvendt når noget ikke passer ind i verdensanskuelserne. *Endlösungsme-* toden er mere udbredt end som så.

hvor overblikket tager overhånd. Lacan opfatter sine overvejelser som et bidrag til det stående logiske korpus. De problemer som sofismen peger på er ikke eksterne, uvedkommende forhold. De er derimod interne, iboende i logikken selv (sofismen er nemlig "intrinsèque à l'ambiguïté logique" som han skriver det på side 202) og må tages i betragtning.

Rum og tid

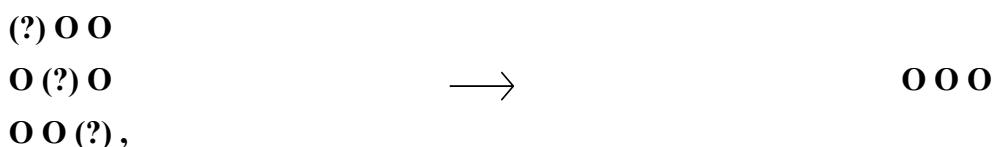
Hvad Lacan ønsker at understrege er at det problem som sofismen rejser ikke kan løses ved hjælp af en deduktiv procedure, fordi, som han siger (s. 211), det kræver en 'personlig inddragelse' (*assumée par ce sujet que personnellement*) i affæren, hvilket må forstås derhen, læser jeg, at jeg bliver i den forbindelse nødt til at anerkende den andens eksistens og deltagelse på egne vegne i opgaven.

Det er i og med denne 'personlige inddragelse' at tiden (en tid som altså ikke er kronologisk men netop logisk) træder ind. Derfor gør sofismen også klart, at en akt bliver kun mulig for så vidt en subjektiv antagelse anticiperer en 'overbevisning'. (Side 209: *Ce qui fait la singularité de l'acte de conclure dans l'assertion subjective [...] c'est qu'il anticipe sur la certitude.*)

At den logiske tid inddrager en overbevisning af anticipativ (dvs. hypotetisk) art vil sige at den pågældende slutning ikke kan nøjes med et (spatialt) overblik (s. 203), i form af fx en super-vision, men at den må omsætte de tre mulige kombinationer som sofismen giver i tre *temps de possibilité* (stadig på side 203), hvilket endvidere vil sige at de skanderinger som denne modallogiske bevægelse indfører ikke hviler på hvad den enkelte eventuelt kan få øje for, men derimod på hvad vedkommende IKKE kan se (ibid.).

Jeg tror at man kan anskueliggøre hvad Lacan prøver at fortælle os således:

Over for den rumlige procedure som standardlogikken ifølge Lacan anvender i sine slutningsmæssige bestræbelser, hvor det drejer sig om at gå fra en position (en række præmisser) til en anden (en konklusion) ved hjælp af et 'logisk ræsonnement' (en logisk slutning)¹²

gør Lacan opmærksom på at for hvert tilfælde på venstre side vil se anderledes ud, fordi den enkelte (?) må tage nogle variable i anvendelse som han eller hun ikke kan kontrollere. Eller sagt mere præcist: subjektivering kommer i stand i og med den enkelte bliver i stand til at løsrive sig fra det der fremstår som umiddelbar kendsgerning. I transformationen af kombinatorikken til de nævnte '*temps de possibilité*' ligger kilden til subjektivering, fordi dette kan ikke komme i stand uden at der produceres nogle hypoteser. Spørgsmålet er så hvordan det kan lade sig gøre. Det er hvad 'Den logiske tide' handler om.

¹² Hvilket den foreliggende opstilling kan anskueliggøre: Til venstre har vi de tre mulige udgangspunkter som sofismen giver os ((?)) noterer de enkelte subjekters situation i spillet og **O O** hvad de hver især får at se), pilen i midten angiver den procedure der må finde frem til den deduktion der vil få proceduren til at lykkes og **O O O** angiver det resultat vi ('set-ovenfra') allerede kender men som den enkelte deltager på gulvet ikke viden om.

Temps de possibilité

Den logiske tid består altså af tre *tider for det mulige*, nemlig som

- 'et øjeblik' (til at se),
- 'en tid' til at orientere sig) og '
- et moment' (til at afslutte))

som hver især giver (eller kan give, det kommer an på situationen) subjektiverings muligheder. Lacan udtrykker det ikke sådan men det ligger vel implicit, eftersom de andre poster i den derved foreliggende modale struktur som tvivlen bringer frem (nødvendighed, umulighed og kontingens) derved er også indvirkende.

Det er i den forbindelse interessant at bemærke at 'øjeblikket til at se' går ikke ud på at konstatere, at jeg rent faktisk ser **O O**, men snarere at jeg altså IKKE ser **● ●** — som ville jo, med det samme og uden at jeg behøver at tænke mig om (uden at jeg egentlig skal forholde mig til de muligheder der måtte være i den tid), fortælle mig at jeg er en **O**. Den *logiske eksklusion* som Lacan taler om på det sted (s. 204) angår, så vidt jeg kan læse det, det forhold, at et sådant overblik ville ganske vist tillade 'en logisk slutning' på baggrund af de oplysninger fangerne har fået (at ud af de tre hvide og to sorte skilte der er til rådighed vil blive anvendt tre af dem), men til gengæld vil subjekt ville være ude af spillet med hensyn til at skulle inddrages 'personligt' i affæren. Den logiske eksklusion der således tales om, er subjektets eksklusion med udgangspunkt i et MAN (man ved) som kun kan fordre en anonym subjektivitet.

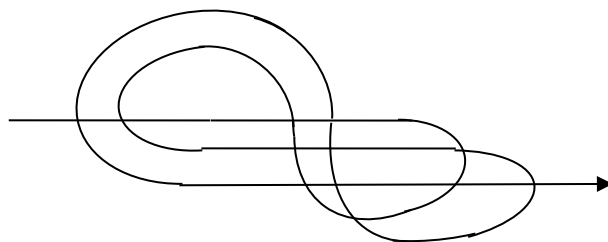
Jeg må altså flytte mig derfra ved at tage imod forvirringen uden dog at blive stående deri (det er jo også en *temps de possibilité*), men vælge at standse for jo netop at tænke mig om (dvs. udsættes for en konflikt mellem hvad jeg faktisk har set og det, jeg forventede at se). Dér går jeg så ind i den første skandering eftersom 'tid til at forstå' forlanger af mig at jeg producerer nogle hypoteser: da må jeg forlade 'man' og udsætte mig for HVIS — ved fx at spørge mig selv: Hvad vil der ske hvis jeg var en sort, altså hvis ovenfra det så sådan ud: **● O O** ? Dette kan jeg ikke besvare uden at tage de andre fangers reaktion, dvs. de andres skanderinger, dvs. deres tvivl, i betragtning. Dette kan tage lige så lang tid som tvivlen hersker og indebærer i alt fald at jeg anerkender deres singularitet som forudsætning for mit eget.

Afslutningsmomentet bliver først en mulighed når en overbevisning har indfundet sig. Det betyder ikke nødvendigvis at tvivlen dermed forsvinder, blot at tiden til at forstå kan nu afsluttes. Her er det hverken MAN eller HVIS der organiserer feltet men en AF FRYGT FOR ... som til gengæld indfører en ny type forhastelse (den første var i forbindelse med Spejlstadiet).

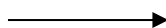
Det giver noget der vil kunne skrives på denne måde:

(?) O O	øjeblikket til at se	
O (?) O	tid til at forstå	O O O
O O (?)	afslutningsmoment	

Vejen fra præmisserne til konklusionen er altså ikke 'lige til' (\longrightarrow), men følger snarere et bevægelse som måske kan gengives sådan:

Idet vi antager at hvad der fremstår som en første tilskyndelse (drift, frygt, påbud eller hvad det nu kan være)

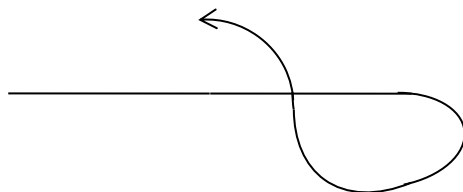

må bøje sin elan af (første skansion) som følge af en uoverensstemmelse (ingen *adaequatio* her) mellem det sete og ikke sete ('MAN ved' holder altså ikke i længden),

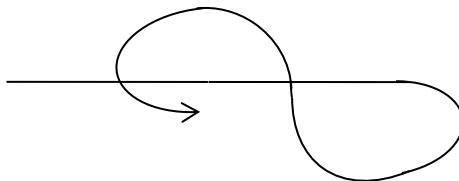

tvinges subjektet til at tænke sig om (dvs. tvivle) og søge fodfæste i en hypotese (HVIS ...), som ikke er mere sikker end tvivlen men som dog selv i sin fejlagtighed giver plads til at sandhedsdimensionen opnår en forankring.

Første subjektiverende tvivl

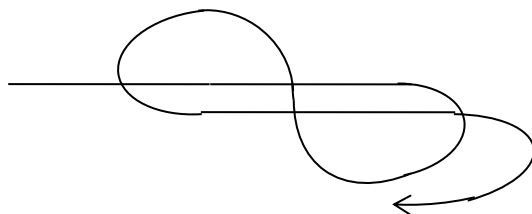

Første subjektiverende hypotese

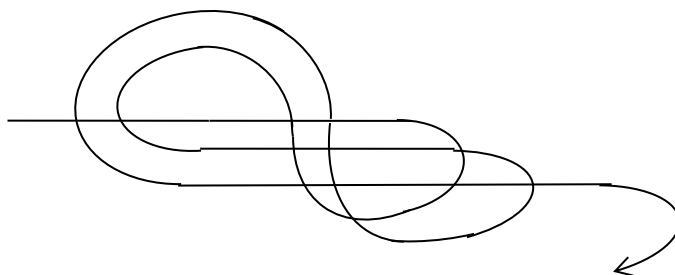

Anden runde kan da starte som 'tid til at forstå', i en skandering som kan vare den tid den måtte have brug for før '*la certitude anticipé*' bundfælder sig som brugbar antagelse

Tid til at forstå

anden subjektiverende hypotese, osv.

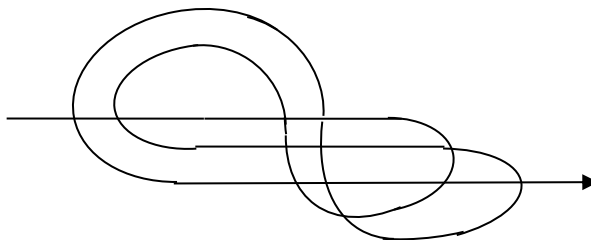

Hvilket kun standser (eller snarere krystalliseres som akt — en akt som altså netop indtager subjektet fuldt ud) når den (bagudrettede) subjektive overbevisning der bærer subjektets eksistens (noget der vel knytter urnarcissismen, dvs. eksistensens følelse, og kastrationen, dvs. 'retsfølelsen', sammen), fremstår stabilt og legitimt — i Freuds terminologi: 'Ødipuskompleksets undergang'.

Det er hvad Den logiske tid på sin vis tematiserer omkring *Afslutningsmomentet*.¹³

For på samme måde som ved overgangen fra *Øjeblikket til at se* til *Tid til at forstå* er der en grundlæggende bevægelse som efterlader mærker i den enkeltes subjektivering, det samme gælder i overgangen fra *Tid til at forstå* til *Afslutningsmomentet*, hvor subjektet må flytte sig (endnu en gang, hvilket selvsagt også har konsekvenser) fra en opgave bestående i at forstå hvad man har set eller ikke set, til en position hvor man må hæfte for en beslutning, hvor det snarere gælder om at *forstå at afslutningsmomentet er kommet*.

Afslutningsmomentet

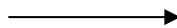
¹³ Med denne terminologi kan man måske sige at neuroserne er forskellige udgaver af en uafsluttet ødipal kommers som nægter at konkludere og bliver ved med at 'ville forstå' hvad man ikke har set — 'øjeblikket var ikke den rigtige', siger neurotikereren på en måde, 'om igen'.

Afslutningsmomentet afslutter altså tiden til at forstå, og kan i sig selv danne grundlag for et nyt Øjeblik hvor noget 'tages i betragtning', osv.

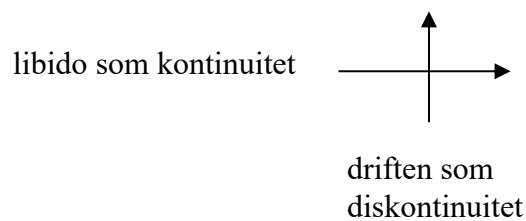
Lacan betragter de tre skanderinger som den logiske tid synes at konstitueres af som noget der sker i en og samme dialektik. De er altid til stede i alt hvad subjektet foretager sig som ophold i en kontinuitet som i sig selv indfører en paradoksal sammenhæng bestående af diskontinuerte forhold.

Kontinuitet og diskontinuitet

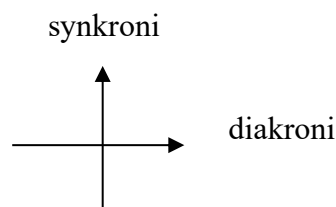
Hvis vi kalder den første elan for libido, og definerer den ved dens almenhed (idet det gælder for alle (altså \forall)),

så kan vi godt anskue den diskontinuitet der træder frem idet libidoen må 'krydse sig selv' som noget partikulært (og dvs. noget der ikke gælder alle (\nexists)), altså som noget driftsmæssigt for så vidt den karakteriseres ved netop at indføre en rytme i noget der ellers ville være atonalt.

Det er rigtig nok at dette ville umiddelbart kunne tænkes på baggrund af de overvejelser lingvistikken har produceret om forholdet mellem diakronien og synkronien

men eftersom den logiske tid akkurat bestræber sig på at give plads i refleksionen til en betragtning om en tidslighed som ikke er kronologisk (men altså netop logisk) og dermed baseret på en anden rumlighed end geometriens (jf. Lacans kommentar til Minkowski) må der andre begreber på færde. Det giver i øvrigt yderligere en farve til "Tilbage til Freud"-kampagnen.

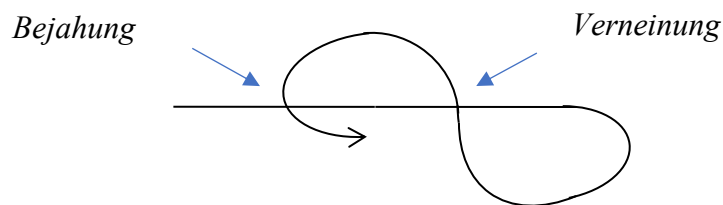
Den logiske tid forbereder denne ved at praktisere hvad Lacan i 40'erne gav sig som opgave, nemlig at vende 'tilbage til Descartes' (É., s. 163), hvilke var hans måde at reaktivere den dialektiske tænkning som efter hans mening var gået i stå.

I den forbindelse bliver tvivlens status ganske central. For som han siger i den tekst vi her kommenterer:

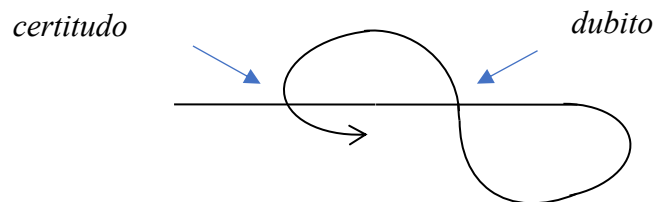
« Assurément, si le doute, depuis Descartes, est intégré à la valeur du jugement, il faut remarquer que, pour la forme d'assertion ici étudiée, cette valeur tient moins au doute qui la suspend qu'à la *certitude anticipée* qui l'a introduite. » (É. 209)

Dvs. at ganske vist er *dubito* (tvivlen) afgørende for etableringen af *cogito*, men dette er kun tilfælde for så vidt der tages højde for den *certitude anticipée* der forårsager den. For *cogito*'en forudsætter ganske vist *dubito*'en, men denne kan på sin side ikke komme til uden først (med dette 'først' er logisk forudsat, ikke kronologisk givet som sådan) at have antaget en *certitudo*, en overbevisning.

Vi genkender straks Freuds dialektik i forbindelse med *benægtelsen*, hvor denne er ganske utænkelig uden en radikal affirmation som forudsætning (det radikale ligger i den omstændighed at denne kommer i stand i og med der benægtes). For at tænke noget, siger Freud, må der kunne benægtes hvilket indebærer at en 'bejagelse' (for at mime det tyske *Bejahung*), en bekræftelse, er blevet udstedt (hævdet). Det kan anskueliggøres således:

Hvilket, alt andet lige, svarer til

Hvorfor disse 'punkter' viser sig som *kontaktbarrierer* (altså '*signifianter*') og ikke substantielle størrelser. Men dette er en anden affære.

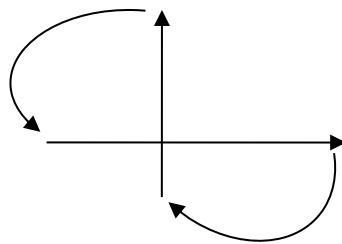
Signifiant-læren

Thi læren om signifiansen er på dette tidspunkt slet ikke udarbejdet og det krævede mange år at få den stablet på benene (i en vis forstand er det først nu, hvor vi langt om længe har kunne lade lingvistikken være lingvistikken —og i samme bevægelse dens semiotisk-kognitivistisk variant— at det specifikke ved psykoanalysens signifiant-begreb kan for alvor formuleres). Men de problemstillinger der gjorde den nødvendig er allerede til stede.

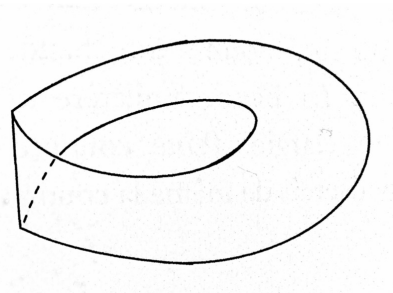
For 'den logiske tid' forsøger at udtænke et topologisk problem via modale kategorier, som på det tidspunkt ovenikøbet tematiseres ud fra en bestræbelse om at give det kollektive en teoretisk værdi forskellig fra gruppefænomenerne. Lacan er med andre ord

allerede på det tidspunkt ude efter at definere en slags nulpunkt for både subjektiviteten og det sociale, på en måde der befrier dem for enhver ontologisk fundering¹⁴

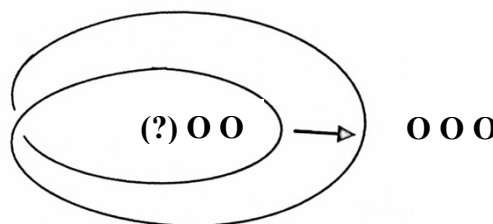
Thi den logiske tid angår subjektiveringens mulighedsbetingelser, som sagt, som kræver at man er i stand til at tænke nogle kontinuerlige og diskontinuerlige sammenhænge på en og samme tid (og endda i flere omgange). Dertil kræves noget andet end blot en logificering af tiden eller en temporalisering af logikken (begge to kronologiske bestræbelser) men kalder derimod på en topologisk overvejelse som på daværende tidspunkt kun er i sin vorden. Vi kan i hvert fald godt se at hvad Lacan intuitivt har som forlæg, er noget i retning af Möbius-båndet. For koblingen mellem kontinuiteten og diskontinuiteten (mellem libido og driften i min freudianske læsning), mellem noget der ud fra en global betragtning fremstår som unilateralt og lokalt som bilateralt

svarer til det problem som 'Möbius-båndet' studerer

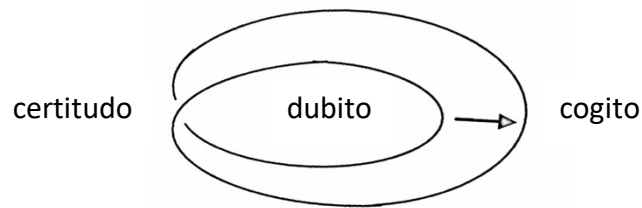

som også er til stede i fangernes problem (hvordan finder jeg ud af den farve jeg er mærket af)

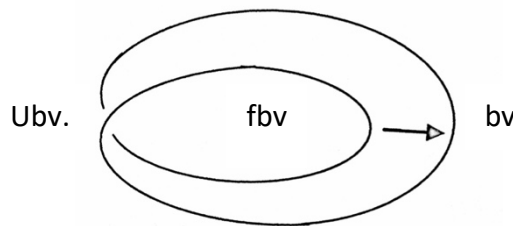

Derfor er det ikke ved siden af at placere den cartesianske overvejelse inden for en lignende ramme

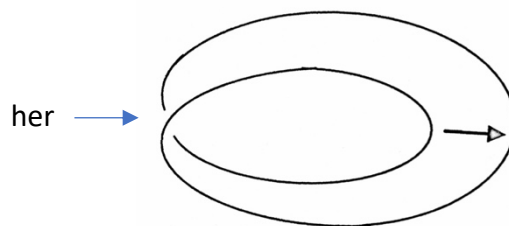
¹⁴ Den allersidste sætning i den allersidste note ved den allersidste linje i teksten —den berømte og berygtede: *le collectif n'est rien, que le sujet de l'individuel* (É., s. 213)— resumerer på eminentvis hele foretagendet og gør det afgjort ved at understrege hypotesens værdi.

som i øvrigt uden problem, forekommer det mig, kan gengives således

Det springende punkt ligger selvfølgelig ved det punkt 'hvor linjerne mødes':

Altså det sted hvor tegningen 'viser' os det punkt hvor 'det' sker, dér hvor det unilaterale slår om i det bilaterale.

Hvilket er aldeles misvisende fordi den funktion der producerer den møbiske egenskab er til stede i hele strukturen (overalt i det indvendige ottetal som Lacan kaldte det). Men det tillader i det mindste at få en intuitiv fornemmelse af de forskellige aspekter som problematikken inddrager (ikke ulige den som de tre skanderinger i den logiske tid præsenterer os for). Dette vedrører selv sagt spørgsmålet om forbindelsen mellem *funktionen i intension* og *funktionen i ekstension* (på freudiansk: mellem det 'latente' og det 'manifeste'), som vi må tage os nærmere af, på et andet tidspunkt.

Tilbage er der måske blot at sige at det kvantespring vi her beskæftiger os med (og som ikke er bare *une façon de dire* eftersom alle disse drøftelser handler om mulighedsbetingelser for *emergensen* af komplekse struktur), samler sig omkring det Lacan i teksten kalder *assertion de certitude*, som vi af gode grunde har haft så svært ved at oversætte (netop fordi det er så 'ligetil' i øvrigt), og som jeg har forsøgt at samle omkring den danske sammensatte term « overbevisning », sådan som den fungerer når man i en diskussion eller samtale henviser til ens 'bedste overbevisning': altså til noget som 'efter min bedste overbevisning' understøtter mine udsagn, uden at jeg ellers kan begrunde det yderligere på anden måde end at det 'føles godt' (eller rigtigt, eller sandt).

Det er lige præcist det punkt som Lacan har ønsket at studere med sin logiske tid: nemlig hvad det er for en (modal) logisk indretning der sætter subjektet i stand til at få et ståsted i sig selv og i verden, på trods af at den sofisme, der bærer den pågældende konstruktion, er ganske uafgørlig.

Hvordan kan jeg hævde at være den jeg er uden at være vandvittig og hvorfor er jeg lige netop vanvittig når jeg mener at vide hvem jeg er. Den logiske tid er modal i sit fundament. Den er allerede til stede, 'forud for' ethvert prædikativt udsagn og mærker det. Det er egentlig en anden måde at sige *Wo Es war, soll Ich werden* på.